

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi

Nizami Gəncəvinin poeziyasında metaforalar

*Azərbaycan xalqının qədim tarixini, mədəniyyətini,
ədəbiyyatını, şeirini Şərq aləmində, bütün dünyada
Nizami Gəncəvi ilə tanıyırlar.*

Ulu öndər Heydər Əliyev

Elman Quliyev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: elmanquliyev55@gmail.com

Annotasiya. Metafora bədii ədəbiyyatdakı bir məfhumun səciyyəvi cəhətini həmin məfhumun adını çəkmədən, başqa bir məfhumla izah etməsi zamanı yaranır. Bu bədii proses Nizami yaradıcılığında (əsərlərində) çoxluq təşkil edir. Dünya poeziyasında Nizami Gəncəvi qədər məcazlar, o sıradan metaforalar yaradan ikinci bir şair yoxdur. Ona görə də Nizami əsərlərinin orijinalını (farscasını) oxuyanlar mənəvi zövqə qərq olurlar.

Məqalə müəllifi “dünya”, “səma” kimi qınanan anlayışlar üçün metaforaların olduğu farsca beytləri, özünün filoloji tərcümələrini və şərhlərini təqdim edir. Bu metaforaların çoxu bədii tərcümələrdə qı-saldılaraq adi formatda verilib.

Yəqin ki, Nizami Gəncəvinin minlərlə metaforasının mükəmməl tədqiq olunmasında bu məqalə uğurlu bir addım olacaqdır.

Açar sözlər: Nizami, poeziya, metafora, Allahın gücü, yaradılışın sirləri, qınanan söz

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 11.09.2022; qəbul edilib – 21.09.2022

Metaphors in Nizami Ganjavi's poetry

Elman Guliyev

Doctor of Philosophy in Philology
E-mail: elmanquliyev55@gmail.com

Abstract. A metaphor arises when a poet transfers a characteristic feature of a concept in fiction to another concept without mentioning the name of that concept. This artistic process is abundant in Nizami's work. There is no other poet in world poetry who creates so many figurative expression and metaphors as Nizami Ganjavi.

The author of the article presents the Persian verses with metaphors, his philological translations and interpretations for the condemned concepts such as “earth” and “sky”. Many of these metaphors are abbreviated in literary translations and given in the ordinary form.

Probably this article will be an absolute step in the perfect study of Nizami Ganjavi's thousands of metaphors.

Keywords: Nizami, poetry, metaphor, power of God, mysteries of creation, world as condemned, sky as condemned

Article history: received – 11.09.2022; accepted – 21.09.2022

Giriş / Introduction

Dünya poeziyasında Nizami qədər məcazlar, o sıradan metaforalar yaradan ikinci bir şair yoxdur. Məcəzlar oylağı olan Nizami əsərlərinin orijinalını (farscasını) oxuyanlar mənəvi zövqə qərğ olurlar.

Məqalə müəllifi “dünya”, “səma” kimi qınanan anlayışlar üçün metaforaların olduğu farsca beytləri, özünün filoloji tərcümələrini və şərhlərini təqdim edir. Bu metaforaların çoxu bədii tərcümələrdə qısaldılaraq adi formatda verilib.

Əsas hissə / Main Part

Nizaminin beş poemasının orijinalında qınanan “dünya” anlayışının yüzə yaxın metaforası var. Şair onların hər birini verdiyi beytin ruhuna uyğun seçir. Adları aşağıda çəkilən səkkiz metafora bunlardır: “dəyişkən top”, “divli səh-

ra”, “dolanbac zindan-saray”, “gedimli köç yeri”, “örtülü quyu”, “titrək sərsəri körpü”, “ürək-açan saray”, “üzük halqa”.

“Dəyişkən top” (“Gerayənde quy”) dünyanın metaforası kimi

İskəndər hindli filosofa deyir ki, bu dəyişkən top (heç bir işində sabit olmayan dünya) iki-rənglidir (ikiüzlüdür), onda berrənglik (bir üzlü-

lük) arama. Dünyada hər canlı varlıq hər an dəyişdiyindən “dəyişkən top” dünya üçün metafora seçilib [2, s.1411]:

*Dünya şahı dedi, bu dəyişkən topun
İki rəngi var, onda berrənglik arama.*

جهاندار گفت این گراینده گوی
دو رنگست یکی رنگی از وی مجوی

Morqan Friman (1937, amerikalı kinoaktyor) çox gözəl deyib ki, “*Dünya sənin anan deyil ki, dərđini çəksin, xətaclarını əfv etsin, əzab çəkəndə səni qucaqlasın, səhvlərini düzəltsin, düşəndə səni qaldırsın*” [5].

Nizami dünyanın ikirəngli (ikiüzlü) olmasını göstərir, Quranın “Ali-İmran” surəsinin 185-ci ayəsi dünyanın aldadıcı maldan başqa bir şey olmadığını buyurur: “*Bu dünya həyatı aldadıcı maldan başqa bir şey deyildir*” [4, s.74].

“Divli səhra” (“Badiyeye-divlax”) dünyanın metaforası kimi

Nizami deyir ki, divli səhra olan dünyada ürək evi dar, ürək qəmi isə gəndir. Başqa sözlə, kiçicik ürək nəhəng dünya sarsıntılarına duruş gətirə bilməz. Dünya ona görə səhraya bənzədilib ki, səhrada keçinmək üçün heç nə olmur. Hər verdiyini insandan bir-bir geri alan dünya

da sonda insanı öldürməklə onu heçə döndərir. Bu səhranın təyini olan “divli” sözündən anlaşılır ki, burada bir yox, çox sayda div (ziyan yetirən, ölüm gətirən varlıq) var, dünya sarsıntılarının sayı bir yox, min-min olduğu kimi [1, s.88]:

*Bu divli səhranın istintisində
Ürək evi dardır, ürək qəmi gen.*

در تف این بادیه دیو لاه
خانه دل تنگ و غم دل فراخ

**“Dolanbac zindan-saray” (“Zندان سərāye-piç bər piç”)
dünyanın metaforası kimi**

Məhinbanu adlı Bərdə padşahının Şirin adlı bircə qardaşqızı var idi, ayrı bir qohumu yox idi. Dünyada hər proses ayrı bir prosesə bağlı olduğundan, bu bağlılıqdan bir kimsə amanda

qala bilmədiyindən Nizami “dolanbac zindan-saray” söz birləşməsini dünyanın metaforası edir [1, s.168]:

*Bu dolanbac zindan-sarayda onun
Bir qardaşqızı var, ayrısı yoxdur.*

درین زندانسرای پیچ بر پیچ
برادرزادهای دارد دگر هیچ

**“Gedimli köç yeri” (“Kuçqahe-rəhil”)
dünyanın metaforası kimi**

Çinli kənz İskəndərə deyir ki, filin ayağına (dünya sarsıntularına) düşmədən qabaq bu gedimli köç yeri olan dünyadan gedək. Kənz demək istəyir, dünyadan elə yapışmayaq ki, bizi əzsın, necə ki filin ayağının altına düşən əzilir.

Ərəb kökənli “rəhil” (“gedimli”) sözü ilə dünyanın fani olmasına, türk-fars köklü “kuçgah” (“köç yeri”) sözü ilə hamının dünyadan köçəcəyinə işarə olunur [2, s.1296]:

*Bu gedimli köç yerindən qaçaq,
Filin ayağına düşmədən qabaq.*

گریزیم از این کوچگاه رحیل
از آن پیش کافتیم درپای پیل

**“Örtülü quyu” (“Çahe-temsəlpuş”)
dünyanın metaforası kimi**

İskəndər tapşırır ki, Sokrat filosof olaraq “Öyüdnəm” yazsın. Filosofun şaha verdiyi bir öyüd də budur ki, şah dövlətçilikdə ancaq elmin və aqlın əmrinə uysun. Örtülü quyunun dərinli-

yi, xətliliyi bilinmədiyi üçün, dünyanın da hər işi örtülü olduğu üçün Nizami “örtülü quyu”nu dünyanın metaforası edib [2, s.1439]:

*Ey şah, bu örtülü quyuda tək
Elmin və aqlın fərmanına uy.*

که شاه درین چاه تمثال پوش
مشو جز به فرمان فرهنگ و هوش

**“Titrək sərsəri körpü” (“Sərsəri pule-napaydar”)
dünyanın metaforası kimi**

İskəndərin matəmində oğlu İskəndərus dünyanın faniliyi və güvənsizliyi üzündən şahlıqdan imtina edərək, dünyanı titrək sərsəri körpü adlandırır. Dünya, göründüyü kimi, bir yoxluq-

dan digər bir yoxluğa aparan körpüdən ayrısı deyil. Bu körpü davamsız olduğu üçün titrək, avara davrandığı üçün sərsəri sayılır [2, s.1516]:

*Bu titrək sərsəri körpü üstünə
Ayağı nə sayaq bərkitmək olar?*

بر این سرسری پول ناپایدار
چگونه توان کرد پای استوار

Mevlana (XIII əsr) doğru vurğulayır ki, “Unutmayın, dünyada yaşamırsınız, dünyadan keçirsiniz” [6]. Bu yanaşma, göründüyü kimi, Nizami yanaşması ilə səsleşir.

Poetik tərcüməçi Mikayıl Rzaquluzadə “sərsəri pule-napaydar” ifadəsini orijinala yaxın olan “sütunu sarsılmış titrək körpü” formatında verir [3, s.599]. Bu təqdimatda “avara davra-

nan” mənasında “sərsəri” yoxdur, axı Nizami dünyanı tək-cə titrək yox, həm də sərsəri körpü

adlandırır [2, s.1516]:

**“Ürəkaçan saray” (“Kaxe-deləfruz”)
dünyanın metaforası kimi**

Dünyanın fani olmasına diqqət çəkən Nizami deyir ki, dünyada yüz il, ya da bir gün yaşasan da, ürəkaçan saray olan dünyadan getməli-

sən. Dünya ürəkaçan saraya ona görə bənzədilir ki, dünya gözəlliklərlə doludur, hər biri ürəkaçan saraydır [1, s.159]:

*Yüz il yaşa ya da bir gün, gərək
Bu ürəkaçan saraydan gedəsən.*

*اگر صد سال مانی ور یکی روز
بباید رفت ازین کاخ دل افروز*

Quranın “Ali-İmran” surəsinin 185-ci ayəsi hər bir canlının ölümü dadacağını xəbər verir,

“Hər bir canlı ölümü dadacaqdır” [4, s.74] formatında.

**“Üzük halqa” (“Həlğeye-ənqəştəri”)
dünyanın metaforası kimi**

Dünyanı qınayan Nizami yazır ki, üzük halqa olan dünyada elə şey yoxdur ki, insanın boynuna asılan xalta olmasın. Üzük halqanın bir çıxışı olmadığı kimi, dünya sarsıntıların da bir

sonu yoxdur. İnsan dünyada qalınca, problemlərin əlindən qurtulmaz, sağlam, ya xəstə, zəngin, ya yoxsul olmasından asılı olmayaraq [1, s.87]:

*Bu üzük halqada elə şey varmı,
Boynuna asılan xalta olmasın?*

*چیست درین حلقه انگشتری
کان نبود طوق تو چون بنگری*

Nizami poemalarının farscasında “səma” anlayışının qınaq obyektı olaraq yüzdən çox metaforası var. Məqalədə adları çəkilən metaforalar bunlardır: “altı yönlü tağ”, “dəniz şövkətli

tağ”, “göy qübbə”, “harın göy at”, “qozbel dayə”, “lacivərd kürə”, “nilufər tağ”, “öküz sağrı çadır”.

**“Altı yönlü tağ” (“Tərfe-şəş tağ”)
səmanın metaforası kimi**

Nizami fəxriyə ilə deyir, o, altı yönlü tağ olan səmanın elə bulududur ki, ciyərindən hər yana su paylayır, yəni dünyanın elə şairidir ki,

hər yan onun poeziyasından bəhrələnir. “Altı yön” ilə “sağ-sol-ön-arxa-yuxarı-aşağı” olmaqla, hər yan başa düşülür [2, s.1340]:

*Bu altı yönlü tağın o buluduyam,
Ciyərdən hər yana su paylayıram.*

*من آن ابرم این طرف شش طاق را
که آب از جگر بخشم آفاق را*

**“Dəniz şövkətli tağ” (“Tağə-dərya şokuh”)
səmanın metaforası kimi**

Hörmüz adlı filosof yaranışın sirləri ilə maraqlanan İskəndərə deyir ki, dəniz şövkətli tağ olan səma dağ zirvəsindəki tüstüyə bənzəyir.

Səma əngin olduğu üçün Nizami ona “dəniz şövkətli” deyir [2, s.1418]:

*Bu dəniz şövkətli tağ, düşünürəm,
Dağ başında asılan tüstü kimidir.*

برآئم که این طاق دریا شکوه
معلق چو دودیست بر اوج کوه

**“Göy qübbə” (“Göbbeye-xəzra”)
səmanın metaforası kimi**

Qurandan qaynaqlanan Nizami buyurur ki, Tanrının əmriylə torpaq tərənəmiz durur və

O, göy qübbə olan səmanı dirəksiz qurdu [1, s.6]:

*Torpaq əmrinlə tərənəmiz durur,
Göy qübbəni də dirəksiz qurdun.*

خاک به فرمان تو دارد سکون
قبه خضرا تو کنی بیستون

Nizaminin dönəmində geosentrik nəzəriyyə qüvvədə olub. Bu o deməkdir ki, Yer göyün mərkəzi olmaqla səma cisimləri onun dövrəsinə dolanırlar. Heliosentrik nəzəriyyə (Yerin və ulduzların Günəşin dövrəsinə dolanması) isə Nizamidən 300 il sonra XV əsrdə yarandı.

Quranın “Loğman” surəsinin 10-cu ayəsində göylərin dirəksiz olması təsdiqlənir: “*O, gördüyünüz göyləri dirəksiz qurdu*” [4, s.411]. Quranın ərəbcəsindəki “bi qeyri əmədin” ifadəsini Nizami farscaya kalka edərək, “dirəksiz” mənasında “bi sotun” olaraq təqdim edib.

**“Harın göy at” (“Səbz xenge-şəmus”)
səmanın metaforası kimi**

İskəndər üçün yazdığı “Öyüdnamə”də Sokrat yazır ki, bir harın göy at olan səmaya ürək bağlama, çünki o, üzdən gəlinə oxşar bir əjdə-

hadır. Harın (minicisi olmayan) at öz üstündə olanı yerə çırpdığı kimi, səma da yetirdiyi hər şeyi sonda ölümə verir [2, s.1442]:

*Bu harın göy ata ürək bağlama,
Üzdən gəlin kimi bir əjdahadır.*

منه دل بر این سبز خنگ شמוש
که هست ازدهانی به رخ چون عروس

“Güvənmə” mənasında “ürək bağlama” (“məneh del”) frazeoloji feil, “gəlin kimi” (“çun ərus”) isə sadə məcaz olan təşbehtir. Ni-

zami poeziyasında “gəlin” (“ərus”) bəzək, yaraşlıq üçün çoxsaylı təşbehlərdən biridir.

**“Qozbel dayə” (“Dayeye-qujpoşt”)
səmanın metaforası kimi**

İskəndər ölüm ayağında deyir ki, onun kimi çoxunu yetirərək öldürdüyünə görə qozbel dayə olan səmaya qarğış yaraşır. Qozbel (yarımdai-

rə) olan səma İskəndəri yetirir, bəsləyir, cavan ikən, 33 yaşında öldürür [2, s.1504]:

*Məntək çoxunu doğub tez öldürdü,
Bu qozbel dayəyə qoy qarğış olsun.*

بسی چون مرا زاد و هم زود کشت
که نفرین بر این دایه گوژپشت

**“Lacivərd kürə” (“Koreye-lacvərd”)
səmanın metaforası kimi**

Qaynaqların yazdığına görə, İsa peyğəmbər boyaqçı idi, anası Məryəm ilə birgə işləyirdi. İsanın bu peşəsindən yararlanan Nizami yazır ki, lacivərd (açıq-göy) kürə olan səma rəng alı-

cısıdır, iki üzlüdür. Sitatda “lacivərd” və “rəng”, habelə “rəng” və “boyaçılıq” tənəsüb yaradırlar [1, s.66]:

*Bu lacivərd kürə rəng alıcısıdır,
Odur ki, İsa boyacılığı peşə seçdi.*

رنگ خرسست این کره لاجورد
عیسی ازان رنگرزی پیشه کرد

**“Nilufər tağ” (“Tağə-nilufəri”)
səmanın metaforası kimi**

Tanrının qüdrətini vəsfə çəkən Nizami buyurur, ulu Yaradan nilufər tağ (mavi yarımdairə)

olan səmanı elə yüksəltdi ki, idrak ondan o yana keçə bilmir [2, s.955]:

*Bu nilufər tağı elə yüksəltdin ki,
İdrak ondan o yana keçə bilmir.*

چنان بستی آن طاق نیلوفری
که اندیشه را نیست زو برتری

**“Öküz sağrılı çadır” (“Xərqahe-qavpoşt”)
səmanın metaforası kimi.**

Yaranışın sirlərini araşdırmaq üçün İskəndər yeddi filosofu yanına çağırır. Bilmək istəyir ki,

öküz sağrılı olan səma dirəksiz olaraq nəhəng Yerin üstündə necə durur [2, s.1413]:

*Bilək ki, bu öküz sağrılı çadır
Böyük yer üstündə necə durur.*

بدانیم کاین خرگه گاو پشت
چگونه درآمد به خاک درشت

Nəticə / Conclusion

Nizaminin beş poemasında mindən çox metafora vardır. Onları bir məqaləyə sığışdırmaq imkan xaricindədir. Gələcək məqalələrdə onlar

da elmi-tədqiqat prizmasından tədqiq olunacaqlar. Mövzunun aktuallığı ondadır ki, o, orijinaldan (farscadan) araşdırılır.

Ədəbiyyat / References

Fars dilində

1. Nizami G. Xəmsə, I cild. Tehran: Cavidan, 1374.
 2. Nizami G. Xəmsə, II cild. Tehran: Cavidan, 1374.
- Azərbaycan dilində*
3. Nizami G. İqbalnamə. Bakı: Lider nəşriyyat, 2004.

Ərəb dilində

4. Qurani-Kərim. Bakı: Nurlar, 1442.

İnternet resursları

5. <https://www.instagram.com/faktoloji>
6. <https://www.instagram.com/mevlana.co>

Метафоры в поэзии Низами Гянджеви

Эльман Гулиев

Доктор философии по филологии

E-mail: elmanquliyev55@gmail.com

Метафора в художественном творчестве создаётся путём передачи характерных признаков какого-либо слова, заменив его другим понятием. Этот художественный процесс встречается во множестве произведений Низами. В мировой литературе не найдётся другого поэта, употреблявшего столько иносказаний, в том числе метафор. Поэтому читатели произведений Низами в оригинале (на фарси), морально приходят в затруднение.

Автор статьи приводит в пример непринятые понятия «мир», «небо», которые в бейтах на фарсидском заменены метафорами, упоминает свои филологические переводы с примечаниями. В художественных переводах многие из этих метафор подверглись сокращённым изменениям и даны в упрощённом виде. Думается, что данная статья явится успешным шагом к тщательному исследованию тысячи метафор Низами Гянджеви.

Ключевые слова: Низами, поэзия, метафора, сила Аллаха, тайны творчества, неприятие слова